

voorbeeld 'geheel van opvattingen betreffende de retorica', maar als 'concreet handboek of tekst betreffende de retorica' (Sjoer kan dan ook opmerkingen maken als: 'Met boek X heeft auteur Y geen elocutionaire retorica geschreven').

Niet de trends, maar de teksten, op de voet gevolgd, komen hiermee centraal te staan. Zo valt te begrijpen dat de inhoud der Engelstalige teksten die exemplarisch worden geacht voor de vier trends, in dit proefschrift maar liefst zo'n honderd bladzijden in beslag neemt. Waar het gaat om iemand als Blair, die in Nederland behoorlijk populair was, is dit niet zo vreemd. Maar dat het klassieke en classicistische begrippenapparaat wordt uiteengezet aan de hand van de in Nederland aanzienlijk minder populaire Ward, geeft curieuze complicaties; zo zien we hier de Latijnse begrippen en toelichtingen van Cicero, Quintilianus of Vossius in het Engels geciteerd en toegelicht via Ward.

Bovendien wil Sjoer, niet tevreden met de globale indicaties van Ehninger, uit de besproken teksten 'kenmerken' afleiden, waaraan de Nederlandse werken 'getoetst' kunnen worden. In die lijstjes kenmerken van de onderzochte Engelstalige teksten, al excerpterend en samenvattend verkregen, duiken dan echter ongemerkt aspecten op die wel kenmerkend zijn voor de tekst in kwestie, met al zijn toevalligheden, maar die eigenlijk niet kenmerkend zijn voor de trend waarvoor die tekst exemplarisch wordt geacht — of die juist typerend zijn voor een van de andere trends. Wanneer vervolgens de Nederlandse geschriften weer strikt aan die kenmerken worden 'getoetst', geeft dit herhaaldelijk aanleiding tot verwarring. De bijgevoegde schema's waarin de inhoud van de besproken werken grafisch in onderdelen wordt weergegeven, vergroten die verwarring alleen maar, doordat ze bijvoorbeeld de 'hoeveelheid' stijlleer in een bepaald werk weergeven, zonder dat eruit valt af te lezen om wat voor type stijlleer het gaat.

De gelukkige vondst van een handzaam en in potentie uiterst bruikbaar referentiekader wordt op die manier een dwangbuis dat de auteur dwingt tot herhalingen en uitweidingen over detailkwesties, en soms zelfs tot onbegrijpelijke of tegenstrijdige mededelingen. Dat is bijzonder jammer, want hierdoor worden de vele wetenswaardigheden, die het proefschrift wel degelijk bevat, nu en dan moeilijk toegankelijk.

Gert-Jan Johannes

Ph. Raxhon, *La mémoire de la Révolution française. Entre Liège et Wallonie* (Archives du futur. Histoire; Brussel: Labor, 1996, 318 blz., ISBN 2 8040 1087 2).

Verschillende Belgische publicaties rond het *Bicentenaire* hebben de suggestie gewekt dat de Franse Revolutie daar nog steeds de rol van waterscheiding kan spelen, zowel tussen historiografische tradities als, en ten dele in overlap daarmee, tussen de gemeenschappen die de Belgische staat vormen. Kennelijk is ze er voor sommigen — positief dan wel negatief—een belangrijker referentiepunt dan in Frankrijk zelf, waar de herinnering wat ritueel of obliagaat klinkt en de partijen ook zonder haar hun weg wel vinden. Een en ander hoeft niet te verbazen. De hoofdbestanddelen van de Belgische staat zijn immers eerst tijdens die revolutie tot elkaar gekomen, waarbij de Franse bestuursorganisatie een belangrijke unificerende rol heeft gespeeld.

Philippe Raxhon onderzoekt in zijn dissertatie de verschillende manieren waarop de Franse Revolutie in Wallonië is blijven voortleven, in de vorm van een herinnering, een geheugensteun of een vertoog. Met Michel Vovelle kunnen we er drie onderscheiden. Op de eerste plaats de min of meer diffuse herinnering aan de revolutie in naamgeving, in volksverhalen, in vrijheidsbomen, in vage tijdsmarkeringen van een ervóór en een emâ, met verwijzing naar wat

door de revolutie teloor is gegaan of aan haar wordt toegeschreven. Als *lieu de mémoire* werkt ze dan meestal negatief, maar indachtig de vrijheid die de Fransen brachten valt ze ook wel eens positief uit.

Ten tweede vormt de Franse Revolutie een zichtbare, vaak geconstrueerde geheugensteun voor de groepsidentiteit, zoals op het slagveld van Jemappes. In een heel ander register geldt dat eveneens voor de historiografische traditie, waarbij het voormalige prinsbisdom Luik uiteindelijk heel Franstalig België (Wallonië) naar zich toe heeft getrokken. Aan het eind van de negentiende eeuw werd de Franse Revolutie, die de scheiding van kerk en staat had gebracht, voor liberaal Wallonië het beginpunt en symbool van de vrije, laïcistische staat, in contrast met de knechtschap onder de eigen prinsbisschoppen en tegenover het als klerikaal geduide Vlaanderen dat zich juist op die oudere geschiedenis beriep, de Franse tussenkomst afwees en de boerenkrijg (1798-1799) de hemel in prees. Maar de Luikse liberalen werden al spoedig zelf ingehaald door de socialisten die zich op hun beurt erfgenenamen van de Franse Revolutie achtten. In zulke conflicten ziet Raxhon een vorm van toeëigening van de Franse Revolutie. Zij is immers steeds weer opnieuw als een toetssteen gebruikt voor een groeiende reeks van binnen-Waalse of Belgische strijdpunten: tussen klerikalen en antiklerikalen, tussen Vlaanderen en Wallonië, tussen liberalen en socialisten, tussen gallofielen, nationaal denkenden en autonomisten. Niet voor niets verdikte de herinnering aan de revolutie zich juist in de jaren 1880-1914, toen België, naast de politieke machtsstrijd, met de sociale kwestie werd geconfronteerd en de regionale identiteit een heet hangijzer werd.

Ten slotte onderscheidt Raxhon nog een derde vorm van herinnering, namelijk het stedelijk landschap, waarin de sporen van de revolutie meer of minder duidelijk kunnen worden teruggelezen en bij de vormgeving waarvan het vertoog over de revolutie soms een uitgesproken rol speelt: de straatnaamgeving, revolutionaire opschriften, de littekens van het revolutionair vandalisme op wapenschilden en beeldhouwwerk, standbeelden (Grétry, Cockerill, Goffin, La Fayette, en vooral Chapuis), Luikse gebouwen »zoals het teruggerestoreerde bisschoppelijk paleis, grafstenen, de Pont des Arches, de citadel, het bordes van het stadhuis, de publieke ruimten. Zo wordt de Franse Revolutie voor het groepsgeheugen zoniet voortdurend present, dan toch onmiddellijk oproepbaar gehouden. Het onbetwist mooiste hoofdstuk uit Raxhons boek betreft de herinnering — of moeten we zeggen: het onverwerkte rouwproces? — aan de Luikse Sint-Lambertkathedraal. Welbewust gesloopt in de beginjaren van de Revolutie (1795), als symbool van al wat politiek, juridisch, religieus en cultureel gehaat werd, heeft zij vooral door de lege ruimte die zij achterliet intensief op het collectief geheugen van stad en regio ingewerkt. Raxhon laat zien hoe de reflectie over die ruimte, de discussie over de wenselijkheid van herbouw en de wijze waarop, met gebruik van de oude fundamenten en in een stijl die over de Revolutie heen terugreikte naar een gouden eeuw van godsgeloof, ver van alle moderniteit, decennia lang een kristallisatiepunt is geweest voor de partijen die in de arena van de Luikse identiteit streden.

Al met al is dit een exemplarische studie, die naar vergelijking met andere regio's en landen doet verlangen. Als men er iets op zou moeten afdingen, is het wellicht dat gebrek aan comparatief inzicht, waardoor Luik en Wallonië — zelfs ten opzichte van Frankrijk — veel geïsoleerder worden voorgesteld dan ze ooit zijn geweest. Maar is ook dat juist niet een oude dimensie van het Waalse probleem?

Willem Frijhoff